

El quadre de l'altar major de Santa Cristina

Joan Domènech i Moner
Historiador

A mitjans de 2022 l'autor ens féu arribar el present article per tal que el publicuéssim en el butlletí *Sesmond* quan consideréssim adient. D'aquesta manera donem a conèixer una de les darreres investigacions que en Joan Domènech va finalitzar abans del seu traspàs a finals del passat any 2023, com a petita anticipació a allò que serà l'Any Joan Domènech i Moner", i que començarà el 9 de novembre d'aquest 2024.

Els historiadors sempre ens sentim atrets, en la història dels pobles, per aquells temes que presenten algun enigma per aclarir. L'ermita de Santa Cristina en té més d'un. Entre altres coses, no se sap qui va pintar el quadre de l'altar major i s'ignora, també, qui va estar enterrat en la tomba descoberta dins el recinte de l'antiga esglesiola, abans de les obres de 1772. Encara que no ho anem pregonant, és evident que anem estant a l'aguait per recollir totes les dades i tots els indicis possibles i fer-los

encaixar i algun dia poder donar resposta a les incògnites que arrosseguem.

Centrem-nos, ara, en el tema del quadre i posem en comú les novetats que hem aconseguit. Recordem que, a partir de 1764, la vella ermita de Santa Cristina va ser profundament transformada, pel que fa la seva arquitectura. En aquella època, el desplegament mariner i comercial de Lloret i l'augment de la devoció a la santa –que es va imposar a Sant Jordi i a Santa Llúcia, als quals també estava dedicada la capella inicial- va fer concebre als lloretencs la idea de bastir un temple nou, més gran, de línia neoclàssica-barroca, que es va construir sense enderrocar l'ermita vella, que quedà a l'interior de la nova i no fou derruïda fins que aquesta darrera estigué enllestida (1772 aproximadament).

El 1783 fou obtinguda de Roma la relíquia insigne d'un crani, atribuït a Santa Cristina, i per donar-li el relleu que mereixia es projectà encara una ampliació del temple per la part posterior per fer-hi un cambril on s'havia de col·locar la relíquia i afegir unes dependències annexes (avui sagristia i petit museu). També es va voler aixecar un altar major destacat i el 1794/95 un comerciant lloretenc pietós, resident a Gènova, de nom Bartomeu Puigvert, conegut per *Xuclà*, va oferir efectivament a la santa un altar nou, de marbre, portat de la Ligúria amb les seves pròpies naus, segons diuen Hermenegildo de Urréjola i Josep M. Pons Guri, i un quadre pintat amb el martiri de Santa Cristina, fins ara, com dèiem, d'autor desconegut, que fou col·locat una mica després (almenys la feina del fuster fou pagada, potser amb retard, el 1799).



Altar del temple de Santa Cristina. Al centre i al fons de la imatge es pot observar el quadre de la santa.
Procedència: SAMLM.

Urréjola, a la seva monografia, escriu: “*El valioso altar de que nos ocupamos y el cuadro que forma su retablo, fueron regalados por D. Bartolomé Puigvert, hijo de Lloret de Mar y habitante, en aquella época, a Génova, quien llevó su esplendidez hasta el punto de hacerlo transportar a sus costas en sus propios buques.*”¹

Pons Guri, en el seu *Llibre de Santa Cristina*², reproduïx exactament el que deia Urréjola que, segons ell, ho feu d'un expedient conservat a l'arxiu de l'Obreria. En una nota a peu de pàgina, Pons Guri assegura, efectivament, que Urréjola utilitza l'expedient promogut per l'Obreria davant del Jutjat de Primera Instància de Santa Coloma de Farners de 1842, en què tot això ho diuen Salvador Fàbregas, de 66 anys, Joan Mataró i Domènech, de 72 anys, i Romà Bandrich, de 82 anys, fills i habitants de Lloret, quan es posa l'altar major del santuari. “En Bartomeu Puigvert –precisa la nota– era conegut per Xuclà i el seu avi, que tenia el mateix nom, era dels que havia anat a tirar l'art el primer quart del segle XVIII.” Aquesta última afirmació resulta molt interessant perquè arriba a la mateixa conclusió que nosaltres, com veurem més endavant. Pons Guri assegura que “retaule i pintura foren fets l'un per a l'altre”, d'aquí que encaixessin tan bé. “La pintura –continua Pons– deuria venir amb la tela enrotllada, tant per a la seva conservació com per l'espai a ocupar en la càrrega del vaixell. Això ens dona indicis per a la datació, relacionats amb el llibre de comptes d'administració de les obres tantes vegades esmentat, on trobem que es paguen jornals a dos genovesos l'any 1795 i que el febrer de 1799 –amb el retard acostumat– es paga el fuster de Lloret Joan Massià els treballs per forrar el quadre, sens dubte perquè havia estat enrotllada la tela”.

Josep Galceran, un altre historiador de l'època i secretari de l'Ajuntament, per tant proper a la paperassa oficial que podia aclarir dubtes, en la seva monografia³ que publica per entregues a la *Revista de Gerona*, no parla d'aquest extrem i només diu: “*Pero la belleza de la ermita radica en el presbiterio (...) En su fondo levántase majestuoso el artístico altar mayor*”. En fa la descripció i afegeix: “*Cierra el intercolumnio un gran lienzo, de autor desconocido, que cautiva la atención de cuantos visitan el santuario y al que admiran los inteligentes en la materia. Es dicho cuadro tal vez la obra de mayor mérito artístico que el santuario posee.*”⁴ Descriu la pintura però no en detalla ni procedència ni com va venir.

La primera cosa que crida l'atenció és la personalitat del comerciant Bartomeu Puigvert. Si tenim en compte el que va escriure Joan Sala i Lloberas⁵, resulta que:

“El 1922 vingué de Calella del Maresme una família de

pescadors que s'assentà a la vila, els Puigvert, coneguts per Es Soques, es dedicaven a la pesca del “torn” i de la “vaca” i amb nanses i palangrons. Melcior, un dels fills d'aquesta família, l'any 1930, es maridà amb Teresa, filla del patró Benvingut Andreu (a) *es Llagardaix*.”

Semblaria, doncs, que abans d'aquesta data no hi havia cap Puigvert a la nostra vila. Veurem que no era així. Potser influïts per aquesta afirmació i amb la idea de confirmar-la o desmentir-la, vam fer una repassada exhaustiva a tots els padrons de l'Arxiu Municipal que estan digitalitzats i penjats a la xarxa, és a dir, els de 1800, 1827, 1828, 1832, 1837, 1846, 1855, 1868, 1873, 1878, 1880, 1885, 1888, 1889, 1894, 1898, 1900, 1906, 1910, 1911 i 1920, (més de 50.000 noms llegits un per un) i, efectivament, en cap d'ells apareix cap família ni cap individu que porti el nom de Puigvert. Però havíem oblidat el cens de l'intendent Patiño de 1716, quan, en aplicació del Decret de Nova Planta, envia a tots els pobles un qüestionari per saber els recursos de cada lloc i el Comú de Lloret contesta, entre moltes altres coses, que “lo número de habitans que es trovan en lo terme, vila y parroquia de Lloret puja a 980; lo cual número se trova compost de 205 familias.” Tot seguit enumera les famílies i, precisament, la segona que posa a la llista és la d'un “Bartomeu Puigvert, cap de casa, d'edat 65 anys; té muller de 60, un fill de 14, altre de 13 i dos néts petits que no arriben a 4 anys. Son ofici es navegar ab una barqueta y tirar lo art”.

Aquesta informació, important, ens permet fer les nostres conjectures, tot i que les peces del trencaclosques no encaixen tan correctament com voldríem. En efecte, de l'anàlisi de la descripció familiar es dedueix que el Bartomeu Puigvert del document de Patiño hauria nascut aproximadament el 1651. La seva dona hauria nascut el 1656. El 1702 neix el primer fill i el 1704 el segon (possiblement hem de parlar de fills mascles). Cap al 1713 ja s'afegeixen dos néts que, segurament, són d'una filla de la qual no es parla en el document. És impossible, per l'edat, que siguin dels esmentats fills mascles (només hi hauria 8 anys de diferència entre pares i fills!) i, a més, com a descendents de la filla, en realitat, portarien un altre cognom i no el de Puigvert que, en tot cas, seria el seu segon.

Hem de suposar que els fills mascles que anomena el llistat de Patiño (i que el 1716 tenen, respectivament, 14 i 12 anys) devien tenir descendència pel seu cantó, cosa que no hem pogut comprovar per manca de padrons abans de 1800. Només que n'hi hagués un de mascle que seguís l'activitat familiar i la millorés i que, seguint el costum de l'època, portés el nom de l'avi –Bartomeu–

¹ DE URRÉJOLA, Hermenegildo. *La capilla de Santa Cristina*. 1891. Pàg. 56.

² PONS i GURI, Josep M. *El Llibre de Santa Cristina*. Obreria de Santa Cristina. 1977. Pàg. 60-61.

³ GALCERAN, José. “El santuario de Santa Cristina de Lloret de Mar (bosquejo histórico-descriptivo)” dins *Revista de Gerona*, núm. XII, desembre de 1891. Tot el treball està distribuït entre diversos números: XI i XII de novembre i desembre de 1891; II, III, IV, V, VI i VII de 1892, de febrer a juliol. Aquesta revista va ser editada enquadernada i, en aquest cas, aquests números formen part dels volums XV (els números I i II) i XVI (els altres).

⁴ Ídem. Pàg. 367 del número XII.

⁵ SALA i LLOBERAS, Joan. *La gent de mar a Lloret*. Ajuntament de Lloret de Mar. 1986. Pàg. 42.

podríem estar davant d'un Bartomeu Puigvert que podria ser el que protagonitza els fets de 1794/96, és a dir, la donació del retaule de marbre.

Sembla que, en realitat, fou així. Una dada interessant és que es dediquen a la pesca –tiren l'art, potser com a patrons- i tenen una barqueta amb la qual es dediquen al cabotatge. Aquesta barqueta senzilla de 1716, al llarg del segle pot haver anat agafant importància i esdevenir ja una nau cap a final del s. XVIII. Un dels néts, un presumpte Bartomeu Puigvert, doncs, pot ser el que intensifica la seva vida mercantil, se'n va a viure a Gènova, té embarcacions amb una de les quals transporta o fa transportar a Lloret les peces de l'altar de Santa Cristina, etc. És evident que el protagonisme no el podem atribuir al Bartomeu Puigvert, cap de casa del cens de Patiño, perquè el 1794 tindria 143 anys, i gairebé tampoc als seus fills mascles, gran i segon, que en tindrien 92 i 90 respectivament i és molt agosarat acceptar que en aquestes edats estiguessin amb plenitud de facultats per a l'operació de compra i tramesa de l'altar i, més encara, del quadre, del qual tenim notícies explícites quatre anys més tard, el 1799. Els néts també serien grandots, tindrien més de seixanta anys, però la seva activitat és força més creïble. I això encaixa



Façana de l'ermita.
Procedència: SAMLM.

perfectament amb la nota que insereix Pons Guri en el seu llibre, manlllevant-la a Urréjola, on diu que Bartomeu Puigvert (a) *Xuclà* tenia un avi del mateix nom, que havia anat a tirar l'art el primer quart del segle XVIII. Aquest avi, segurament, és el que figura en el cens de Patiño. Tirar l'art era practicar un sistema de pesca de pobres, que assegurava una mínima subsistència. El seu nét, en canvi, ja havia adquirit un nivell molt superior en el món social.

A través d'altres documents de l'època tenim notícia d'altres persones de cognom Puigvert. El 1648, per exemple, hi ha el pagament de 50 lliures de dot a la filla de Joan Garriga, pel seu casament amb Jaume Puigvert.⁶ El 8 de març de 1668 trobem documentat, en una relació de confreres de la Tercera Regla de Sant Francesc⁷, l'ingrés de Cristina Puigvert, que confirma la seva professió solemne el 20 de març de 1669 i mor el 23 de juny de 1672.

En el *Llibre de definicions de comptes de la Universitat de la Vila de Lloret (1573-1788)*⁸, de l'Arxiu Municipal, en la relació de cobraments efectuats pel regidor en cap Francesc Campderà (cadastre, talles, repartiments diversos) de 1730 i 1731 hi figura tres vegades (pàg. 80 r, 84 r i 89 v) l'esment a "lo Pubill Puigvert", en el primer cas escrit sense t final. Paga, en general, 15 sous i 10 diners cada vegada, excepte en la primera anotació.

En el llibre 3er de batejos de la parròquia trobem el 24 de gener de 1793 el de Joan Monter Hortoll, fill de Josep Monter Puigvert i nét de Cristina Puigvert (potser l'esmentada confradesa de Sant Francesc).

En els llibres 13-14 hi trobem el 25 de març de 1851 el d'Isidre Puigvert Bardalet, fill de Joan Puigvert Bruguera (de Sant Iscle de Vallalta) i de Maria Bardalet Raurell. Els avis paterns són Joan Puigvert i Teresa Bruguera, i els materns, Josep Bardalet i Maria Raurell. Observi's que Joan Puigvert Bruguera ja té el seu origen en la mateixa àrea geogràfica (el Maresme) d'on vindran els Puigvert (a) *Soques*, l'any 1922, com explica Joan Sala Lloberas.

Hi ha, doncs, una mínima presència de membres de cognom Puigvert almenys des del segle XVII tot i que al llarg del segle XIX no figurin oficialment inscrits en els padrons d'habitants. Potser, en algun cas, el seu centre d'interès es troba més a Gènova que a Lloret. De tota manera, reflexionant sobre aquest punt i retornant al Bartomeu Puigvert protagonista de la donació de l'altar, es podria interpretar que aquest personatge passa de puntetes per Lloret i desenvolupa plenament la seva vida comercial a Itàlia, d'aquí que, en els nostres arxius civils, no figuri cap referència a la seva persona. Però això no sembla coherent amb alguns detalls. Es diu que és conegut amb el sobrenom de *Xuclà*. Si no fos una

⁶ Dada facilitada per Carlos Macià Aldrich, treta del *Llibre de definicions de comptes de la Universitat de la Vila de Lloret (1573-1788)*.

⁷ DOMÈNECH i MONER, Joan. *Llibre de la Tercera Regla de Nostre Pare Sant Francesc. Terciaris franciscans a Lloret (1667-1735)* Quaderns de la Selva, Revista del Centre d'Estudis Selvatans, 31, Santa Coloma de Farners. 2019.

⁸ SAMLM – Fons Ajuntament de Lloret de Mar – Universitat o comú de Lloret. *Llibre de definicions de comptes de la Universitat de la Vila de Lloret (1573-1788)*. CID: 100.001.0530_087.009.001.

persona relativament arrelada al poble no tindria un motiu acceptat i estès. D'altra banda, si no portés una vida activa i continuada en contacte amb els lloretencs, difícilment podria haver desenvolupat una devoció tan intensa que el portés a un dispendi notable com el que degué fer per pagar l'altar de marbre i el quadre objecte d'estudi. Per tant, abans d'anar a Gènova havia de tenir un cert pes a la població, independentment que figuri o no en els padrons d'habitants (d'altra banda molts no conservats i altres fets amb moltes mancances).

Tot i això, ens proposem buidar els manuals notariaus de Lloret de l'època corresponent, guardats a l'arxiu de Girona, per veure si hi ha alguna notícia referida al Bartomeu Puigvert esmentat. I, evidentment, també explotarem, quan sigui factible, la possibilitat de mirar els manuals notariaus de Gènova del seu temps, per si hi ha referències i, sobretot, si pot existir algun contracte amb algun pintor o amb algun venedor de quadres. De la mateixa manera que un dia vam trobar, a Girona, el document amb el qual els obrers de Santa Cristina contractaven amb Jaume Forner el retaule renaixentista del qual ara queden només quatre taules, s'hauria de trobar algun contracte de la compra o de l'encàrrec del quadre portat de Gènova. De moment, l'autoria del quadre i la presència dels Puigvert als padrons entre 1716 i 1922 és un misteri.

Val a dir que l'afirmació de Sala Lloberas que la família Puigvert ve a Lloret el 1922 sí que és certa i corroborada. El padró de 1925 sí que porta anotats, per primera vegada, els Puigvert, que són a Lloret, segons s'explicita, fa uns dos anys. Per tant, vol dir que apareixen a la nostra vila cap al 1922 o 1923. De la petita informació que faciliten les anotacions del padró es dedueix que la família Puigvert ve encapçalada per la senyora Elvira Català Ferrer, de 51 anys, natural de Santa Susanna (el Maresme), casada –però de l'home no se'n parla– i que sap llegir i escriure, i s'instal·la al número 1 del carrer Baix de la Riera. Amb ella vénen 5 fills que havien nascut a Calella: Joaquim Puigvert Català, de 26 anys, solter, que sap llegir i escriure i ja fa de pescador; Melcior, de 18 anys, també pescador (que és el que es casarà, segons diu Sala Lloberas, amb Teresa Andreu); Dolors, de 16 anys, dedicada a “*sus labores*”; Joan, de 14 anys, també pescador (que es casarà, anys després, amb Francesca Paquita Deyàs Saurí, nascuda el 1910); i Salvador Puigvert i Català, de 8 anys, que en aquells moments encara anava a l'escola.

Arribats a aquest punt i sobre aquest tema hem de tenir en consideració, també, la narració de Jordi Soliguer Mas, a les pàgines 174 i 175 del seu llibre *Clau de volta*⁹ on, parlant de la senyora Carme Antoni Joan Passapera, que l'any 2008 tenia al voltant d'uns 80 anys, trasllada al paper una explicació que aquesta li va fer un bon dia:

“El meu besavi, Sebastià Bonhome, tenia una barca grossa i navegava de cabotatge fent transport marítim

entre diversos ports del Mediterrani. Ell fou qui va portar per mar els marbres de l'altar de Santa Cristina, que va anar a buscar a Trieste, a Itàlia. No va voler cobrar el transport, que va considerar la seva aportació a les obres d'embelliment de l'ermita. Dit això, va interrompre el seu relat i em digué: “*Un moment*”. S'aixecà amb determinació i es dirigí a una altra habitació a cercar quelcom. Quan va tornar portava un petit objecte dins la mà closa. “Això –em va dir mirant-me als ulls– no li he ensenyat mai a ningú. La meua mare ho duia sempre amb ella quan va estar malalta, el darrer temps de la seva vida, perquè li inspirava molta devoció.” Va obrir la mà i va mostrar-me una cadena que semblava de plata. En un cap lluïa un Sant Crist i, a l'altre, una capseta que es podia obrir; a l'anvers, les paraules Jesús, Maria i Joseph, i, al revers, gravats, una creu i dos xiprers. Va obrir-la. A dins, darrere d'un vidre mig entelat, s'hi llucava un petit fragment d'os. Era un reliquiari. Un reliquiari de Santa Cristina! Era l'obsequi que va rebre el seu besavi en recompensa pel transport gratuït dels marbres de l'altar que avui presideix l'ermita.”



Quadre de santa Cristina de Lloret.
Procedència: SAMLM. Autor: Tito Llorca

⁹ SOLIGUER MAS, Jordi. *Clau de volta*. Club Marina Casinet. Lloret de Mar. 2010.

En Jordi Soliguer va aconseguir que la Sra. Carme Antoni Joan, abans de morir, li cedís aquest reliquiari per a l'ermita de Santa Cristina, on ara es guarda. Vet aquí, doncs, una altra versió de la vinguda del nostre altar desmuntat, aquesta vegada recollida de la memòria oral, amb les possibles equivocacions involuntàries, però amb moltes confirmacions. La Sra. Carme afirma que el seu besavi va portar l'altar de Trieste. No creiem que aquest fos l'origen de la carrega, atès que Trieste és un port de la mar Adriàtica i, en canvi, Gènova i Carrara, d'on devia sortir el marbre, queden de la part de la mar Tirrena. No calia anar tan enllà. El que pot ser és que Sebastià Bonhome anés habitualment a Trieste i hagués aprofitat una d'aquestes anades, ja de tornada, per carregar els marbres a Gènova.

El problema més gros rau, altra vegada, no pas en el lloc sinó en el temps transcorregut. Entre el besavi i la Sra. Carme podem admetre un espai d'uns 130 anys. Sebastià Bonhome caldria situar-lo, doncs, al voltant de 1878. És evident que no encaixa amb la data documentada de vinguda dels marbres, que és el 1794. Hi ha un salt de 84 anys. Hem d'entendre que la Sra. Carme podria parlar del seu "besavi" amb sentit molt ampli (es podria tractar d'un rebesavi o d'un avantpassat més antic).

Hem revisat uns quants padrons de l'Arxiu Municipal i a la pàgina 46 del de 1880 hi ha empadronat amb el núm. 579, al carrer de la Sènia del Barral núm. 16, un Sebastià Bonhome, de 56 anys, vidu, mariner, que viu amb Dolors Bonhome Quintana, de 27 anys, soltera. Restant l'edat del Sebastià de l'any del padró, resultaria haver nascut l'any 1824, trenta anys després de la vinguda de l'altar. Ens falta una altra generació entremig, cosa que avalaria que, en comptes del besavi, hagués hagut de parlar del rebesavi, com a mínim. D'altra banda, revisant documentació de Marina de l'Arxiu de Lloret hem trobat unes quantes patents de Sanitat a nom de Sebastià Bonhome. Consta que té un lloguer anomenat *Santa Francisca*, de 3 tones, tripulat per quatre persones (un patró i tres tripulants), amb el qual torna de Barcelona de buit, amb llast, el 20 de maig de 1867 i ho repeteix el 20 de desembre del mateix any. El 13 de juny de 1868 surt de Lloret cap a Barcelona, amb càrrega de carbó i altres coses i torna a Lloret el 20 de juny. Repeteix la mateixa operació el primer d'agost de 1868 i retorna a Lloret el 8 d'agost següent. Queda clar que es dedica al cabotatge però sembla que es limita a les costes catalanes. D'altra banda, la seva vida de mariner s'allunya de la data de vinguda de l'altar. Caldria, doncs, afinar les dues versions per saber si Sebastià Bonhome era, realment, propietari de la barca o un encarregat per compte de Bartomeu Puigvert, en el cas de l'expedició que portava l'altar; si no, difícilment encaixen els dos relats. Déu n'hi do quines complicacions.

Mentrestant, però, s'ha de tenir en compte alguna troballa accidental més intrigant encara sobre aquesta temàtica del famós quadre. Per exemple, l'especialista en hagiografia de Santa Cristina, Marcello Moscini, bon amic amb qui estem habitualment en contacte epistolar

i hem intercanviat informacions i fotografies, fins fa poc professor d'Art a Venècia, mirant *on line* un inventari penjat a les xarxes sobre els béns artístics eclesiàstics de la regió italiana de la Ligúria, concretament de la diòcesi de Gènova, va quedar sorprès per un quadre reproduït que li féu recordar el de l'altar major de Santa Cristina de Lloret, ermita que ell coneix perfectament per haver-hi estat diverses vegades (en una d'elles fent una conferència sobre la màrtir). Estava, però, referit a una altra santa i, per això, a priori, podia passar encara més desapercebut. Moscini demanà el nostre e-mail a l'amic Roberto Basili, de Bolsena, i ens avisà, tot seguit, del que acabava de descobrir per mirar de confirmar-ho. Ens va faltar temps per contactar amb Moscini, per entrar en l'enllaç que ens va donar i per comprovar, efectivament, que dins de l'inventari hi havia l'existència d'un quadre idèntic al de Lloret catalogat, en aquest cas, sota el nom de *Martirio de sant'Orsola*. Però no deia ni en quin lloc era, ni qui era l'autor, cosa que ens hauria anat bé per acostar-nos, tal vegada, al pintor que va fer el quadre de Lloret, que, com s'ha dit, ens és desconegut. Observant qui eren els responsables de l'inventari, vam escriure a Roma, a l'*Ufficio Nazionale per i beni culturali ecclesiastici e l'edilizia di culto*, a la via Aurèlia 468 (Roma 00165), a l'atenció de la doctora Francesca Maria d'Agnelli que, amb molta gentilesa, ens va contestar i ens va remetre a una altra especialista que creia que ho dominava millor, la doctora Maria Grazia Di Natale. El contacte amb aquesta ens va permetre, en efecte, fer un important pas endavant. La doctora Di Natale ens va contestar també molt atentament i ens va indicar que la pintura es trobava a l'església de San Nicola da Tolentino, de la mateixa ciutat de Gènova. Es va mostrar molt interessada en el tema i oberta a col·laborar fins al punt d'assegurar que, si el nom de *Martirio de sant'Orsola* l'havien posat els que havien fet l'inventari, intentant identificar el tema de la pintura, però no era el veritable, estava disposada, si podíem demostrar la relació d'un quadre amb l'altre, de canviar el que fos necessari per ajustar-ho a la realitat.

L'església de san Nicola da Tolentino es troba prop de l'aeroport de Gènova. Fou construïda després de 1597, pels pares agustins descalços. L'edifici ha estat molt modificat al llarg dels segles. En els últims temps, el 1908, per exemple, es restaurà l'interior i la façana. El 7 de novembre de 1942, durant un terrible bombardeig que tingué lloc en el curs de la Segona Guerra Mundial (1939-1945), fou destruïda en gran part, com també el convent annex. L'església fou reconstruïda el 1945 i el 1950, i encara ampliada cap al 1964 i el 1970. Després de la construcció d'una nova façana (1976-77), va ser definitivament consagrada pel cardenal Giuseppe Siri el 7 de juny de 1980. No és excessivament gran, té una sola nau, amb decoracions de gust rococó, i àmplies capelles laterals riques en marbres. Té diverses obres d'art conservades. Un fresc de Lazzaro Tavarone a la contrafaçana, un grup escultòric de fusta de *San Nicolo con la Madonna e le animi purganti*, de Pasqual Navone, la *Madonna del parto*, imatge atribuïda a Tommaso Orsolino, *I profanatori del tempio* i *Le nozze di Cana*,

de Giovanni Battista Paggi, una imatge de la *Madonna della Misericordia*, de Tadeo Carlone, la *Madonna della Consolazione*, de Bartolomeo Guidobono, i un *Martirio di san Lorenzo*, de pintor desconegut (del segle XVI), i conté diverses sepultures d'artistes i personatges importants.

Coneguda l'església, situada a la Salita de la Madonnetta, 1 (districte postal 16136 de Gènova), el pas següent consistí en intentar parlar amb el rector o responsable de la parròquia. Vam enviar-hi sengles cartes per correu electrònic i per correu ordinari (la segona vist que no contestaven el primer correu i dubtant de si teníem bé l'adreça). Davant del silenci perllongat, i com que vam localitzar un telèfon, el nostre amic Mario Zucchitello de Tossa, ell que és italià i parla aquella llengua amb fluïdesa, s'encarregà de trucar-hi i aconseguí parlar amb aquella gent, que li asseguraren que no sabien res del tema i que, a més, no havien rebut cap carta. Tot i això, sigui perquè la telefonada els va implicar d'una forma directa, sigui perquè, realment, els arribà una de les cartes després, tot seguit vam rebre un e-mail del rector de la parròquia, el pare Randy, que ens tranquil·litzava en el sentit que sí que el quadre el tenien a la seva església, i que el guardaven a la sagristia, però que no en sabien l'autor ni en tenien cap altra explicació.

Hem avançat, doncs, una mica, però encara ens falta fer molta feina i, sobretot, tenir molta sort. Hem fet, això sí, un gran descobriment. El quadre de Lloret té una rèplica a Itàlia. No deixa de ser una dada important. El d'allà pot ser un esbós del de Lloret? Una còpia? Compte, altra volta, amb el factor cronològic. Els tècnics que han elaborat l'inventari dels béns artístics i eclesiàstics de la Ligúria ens han creat un problema afegit. Situen la pintura que tenen a Gènova dins del segle XVII. Si això és cert, Bartomeu Puigvert no podia encarregar el quadre a l'autor. Són de segles diferents. Podem imaginar, doncs, dues opcions:

La primera, que existeixen en una església, estudi o convent, uns quadres d'algun pintor amb martiris de sants, fins i tot algun de repetit o semblant, i que Bartomeu Puigvert, que coneix la iconografia de la mort de Santa Cristina, els veu i se n'enamora d'un, que considera que reflecteix bé el final de la màrtir, i el compra, pensant que anirà bé per a Lloret¹⁰.

La segona, que Puigvert veu a l'església de san Nicola o en algun altre lloc el martiri de sant'Orsola –o, potser, sense aquest nom- i se'n fa fer una còpia per un pintor contemporani seu, aplicant l'escenografia a Santa

Cristina. De fet, el quadre de Lloret sembla més acabat i de millor qualitat que l'altre. Caldria veure, igualment, si de l'encàrrec n'hi ha alguna constància notarial.¹¹ Aquesta serà, com dèiem anteriorment, una de les línies per seguir investigant.

Val a dir, també, que malgrat que, segons com, sembla que els italians no s'hi han fixat, nosaltres observem clarament en el quadre que tenen ells a la sagristia de San Nicola un petit requadre més o menys rectangular a la part superior de la tela, per damunt dels personatges que miren l'execució de la Santa, amb unes paraules escrites que podrien ser el nom del quadre o el nom de l'autor. Primer, el cor ens havia fet pensar que podria dir-hi el nom del pintor (i encara, a estones, ho pensem perquè sembla que la primera paraula comença amb B i pot dir Bartolome...) Després, i atès que també podria ser la primera lletra una M ens sembla que pot dir "Mart..."



Quadre de sant'Orsola a l'església de San Nicola da Tolentino de Gènova.

Procedència: Família Domènech.

¹⁰ Els pintors de les diferents èpoques, sobretot els especialitzats en temàtica religiosa, tenien la seva cultura hagiogràfica, coneixien més o menys la vida i miracles de cada sant o santa i les semblances d'una verge amb una altra, de manera que, ja en temps del gòtic, en els retaules antics, quan en dedicaven un a una figura principal, feien sortir sovint les altres santes de vida o martiri semblant en altres llocs del retaule. Un retaule podia ser dedicat a santa Llúcia, per exemple, i tenir a la predel·la, o taula de la base, les imatges de santa Cristina, santa Bàrbara, santa Úrsula, santa Caterina... i un altre dia feien a l'inrevés. Si els encarregaven un retaule per a santa Caterina, a la predel·la hi posaven santa Llúcia, santa Úrsula, santa Cristina, i així semblantment. (Ho expliquem en el nostre article inèdit *Una Santa Cristina al Ripollès*). Evidentment, la figura femenina que representava la santa podia ser la mateixa, canviant-li els atributs. És a dir, com en les fàbriques modernes d'imatges. Et venen un sant Narcís, amb capa, bàcul, mitra, i si vols un sant Elm, et posen la mateixa figura, afegint un petit vaixell en una m

¹¹ Generalment, dels contractes entre obrieres o institucions o persones i pintors se n'aixecava acta notarial. Vegeu la que es formalitzà entre l'Obreria de Santa Cristina de Lloret i el pintor Jaume Forner o Fornés, el 1612, a DOMÈNECH i MONER, Joan. "El retaule renaixentista de Santa Cristina" dins el *Bulletí de l'Obreria de Santa Cristina*. 2005.

i optem per pensar que deu portar escrit *Martirio de sant'Orsola* –potser això és més lògic- i que és d'aquí on van treure la identificació del tema els redactors de l'inventari que va veure en Marcello Moschini. Sembla coherent. Ens caldria una fotografia clara de la part superior de la pintura per ampliar-la perquè ara, en fer-ho de la foto que tenim, ens queda molt desenfocada. Però segur que hi ha una o més paraules escrites. Hem tornat a contactar amb el rector de san Nicola, el pare Randy, per veure si ell ens ho pot llegir i dir, però entenem que el quadre deu estar penjat a la paret i una mica amunt, i tampoc ho arriba a veure bé. Ens ha contestat que no es llegeix “*nulla cosa*”. No gosem dir-li que agafi una escala i s'hi enfilii. Tocarà anar a Gènova quan no hi hagi la pandèmia!

Apèndix

Ja fora del rigor i esperit crític que hem intentat mantenir fins ara i amb ganes d'insinuar alguna possibilitat, ens atreviríem a dir que caldria no perdre de vista l'obra del pintor Lazzaro Tavarone, que s'esmenta com autor d'alguna pintura de l'església de San Nicola, com hem vist, per certes concomitàncies que podem trobar a la seva vida i pintura, tot i que presenta, també, diferències. Si més no, val la pena tenir-lo en compte. Tavarone era de l'escola genovesa, va viure entre 1566 i 1641, per tant coincideix en l'època que els tècnics atribueixen a l'obra de la sagristia de San Nicola. És dels que té algun quadre a l'inventari on hem trobat la rèplica del quadre de Lloret, precisament un altre Martiri de Santa Úrsula (aquest sense dubte pel que fa la protagonista perquè la part baixa de la tela, a l'esquerra, inclou un escrit identificatiu, que diu: “*Sacellum hoc his divae Ursula eius simulacris de elemosinis colatis fuit adornatum anno a virgineo partu MDLXXXVI*” (l'obra és, doncs, de 1586, quan el pintor té 20 anys). La traducció seria: “Aquesta capella fou adornada amb la representació de la seva santa, Úrsula, d'almoines que s'aplegaren, l'any 1586 del part de la Verge” (és a dir, del naixement de Crist). I ja hem vist que té un fresc i segurament altres obres a l'església de San Nicola.

Per cert, en aquest temple s'inventaria un quadre del *Martirio de san Lorenzo* d'autor ignorat, del segle XVI. Però, en canvi, consta que Lazzaro Tavarone, que havia estat a Espanya acompanyant el seu mestre Luca Cambiaso, invitats de Felip II (1583) i treballà a l'Escorial (1590), tornà a Gènova el 1591 i treballà per la ciutat i els seus voltants i va pintar un *Martirio de san Lorenzo* (1622) per a la catedral. *El Martirio de san Lorenzo* de San Nicola no podria ser també d'ell?

Si comparem el quadre de Lloret (i el de la sagristia de Gènova) amb aquest martiri de santa Úrsula seu que hem esmentat fa poc, trobem una composició semblant, bé que invertida de costat (amb els botxins a una banda i la màrtir a l'altra) i, al cel, uns angelets que ja li porten la

corona del martiri. Els angelets hi són a totes tres teles. El botxí fa servir un arc que és de la mateixa factura també en totes tres teles i en altres del pintor.

No tindria Lazzaro Tavarone una vinculació especial amb aquesta església de San Nicola de Tolentino? Tindrem la sort de trobar alguna prova que pogués ésser l'autor de la pintura de sant'Orsola de la sagristia? O que aquesta hagués sortit d'algú de la seva òrbita? I que això es relacionés amb el quadre de Lloret? Cal, evidentment, controlar el cap i el cor. I també cal anar buscant i comparant sense pressa. De moment, s'ha fet un primer pas i hem tingut una sorpresa impensada i, certament, per als que ens agraden aquestes coses, gratificant.



Detall del quadre de santa Cristina de Lloret, amb un primer pla de la santa.
Procedència: SAMLM.